

GERGELY ANDRÁS

andrasgergelya@gmail.com

főiskolai docens (ELTE TK)

Szegedről Szegedre

(Review essay a valláskutatás és
szakrális néprajz kiadványköréből)

From Szeged to Szeged. A review essay

ABSTRACT

This review looks forward to the relatively new publications of Department of Ethnology and Cultural Anthropology (Szeged), focused mainly on Jewish symbolical interpretation, traditional and contemporary notions, narratives, collective rites, linguistic and epistemologic visualisations to the recent religious movements, local communities, regional-ethnographical interferences into the local researches, and community subcultures, from the ethno-cartographical atlases to the trends of universal sacral community.

KEYWORDS

historical Judaism, pagan religions, sacral community, shamanic studies, linguistic and oral tradition, Jewish sacral folklore

DOI 10.14232/belv.2018.1.11

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.1.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: A. Gergely András (2018): Szegedről Szegedre. (Review essay a valláskutatás és szakrális néprajz kiadványköréből). *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 172–188. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az alcímbéli zárójeljáték mintegy az eltérő perspektívát jelzi a rokon interpretációk mentén, de azzal a nem titkolt szándékkal, hogy mintegy „*intézményközi közvetítés*” révén hívja föl a figyelmet az egyazon egyetemen, szinte szomszéd tanszékek, de mindenképpen szomszédos tudásterületek újabb időkben megjelent produktumaira. Szinte közbuzgalmi testesel csupán, de annál mélyebb eltérés és jelentéstartalom kifejezője, hogy a társadalomkutatás szociológiai, vallástudományi, kommunikációs vagy szakrális kérdéseiről megtermelődött tudás kölcsönhatásaira figyelmet fordítva megannyi izgalmas tárgykörre lelhetünk – anélkül azonban, hogy a tudásterületi rokonság előidézné a megismerési gyakorlatot, reflexiót, vitát, továbbgondolást vagy bármely más kölcsönhatást. Miért is van ez így? Átfogó, unikális érvem nemigen van, csak csekélyke tapasztalatom arról, hogy ritkán fordul elő a tudáskölcsönössé kihasználása, az egymásra találás, a kölcsönös hivatkozás olyan korban, amikor nemcsak a fizikai közelség, de az elérhetőség módja is akár mindenkit összehozhatna azonos felületeken. Például, amikor a zsidóságról megfogant (étikus) közlést, vagy „*zsidós*” (émikus) narratívát forgalmaz a szerző, nem okvetlenül van figyelemmel a vallástudomány új irányai közötti különbségtételek másik kutatói csoportból vagy más kutatási irányzattól érkező elbeszéléseire. A tematikus megkülönböztetés köntörfalazás nélküli volta az alábbiakban ismertetendő kötetek tanulmányaiban is megjelenik, más-más tónusban és tartalommal átadott tapasztalat révén. Meggyőződésem, hogy ennek kifejeződése az értelmező kultúrakutatás alapvető perspektívakérdése is, így az eltérések rokonsága egyúttal részben ki is jelöli azt a tudás- és megértéshorizontot, melyen belül az élmény, a megfigyelés, a kreatív megjelenítés és interpretatív továbbközlés vagy társtudományi rálátás megfogható. Ezt tükrözik nem csak a magyarságtudományi, zsidós, kisebbségi, emlékeztetőközösségi tematikájú művek, melyeknek mégis szerves környezetét, értelmezési keretét, a kultúraközi kölcsönhatások további ágazatait jelenítik meg az elemző–megismerő témafelvetések, hanem a szakralitások földrajzának, a hívőközösségek kölcsönhatásainak kérdéskörei is. Saját nézőpontom (a közvetlen empirikus beavatottság hiányában) szükségképpen csak interpretatív lehet, ám részben történeti is, és valamelyest struktúraközvetítő talán, mindenestre inkább „*keretező*” és át- vagy felülértelmező, semmint élményközvetlen. Szándékom mégis a direkt jelentéstartalmak értékelő megjelenítése – immár az Olvasóra bízva, mit és mennyire talál élménytávolságra mivoltában, ismeretlenként is relevánsnak...

VALLÁSNÉPRAJZI KÖRKÉP FÉLSZÁZ KÖTETBEN

Egészen könnyen belátható, hogy 55 kötetet, tanszéki sorozatba illeszkedő könyvtömeget nem lehet recensálni, s nem is lenne, aki végigolvasná...! Itt is csak jelzésértékű utalással élek ezért, néhány, a polcomról levett s a szegedi műhelyektől kapott jó pár opusszal, pusztán azért is, mert a SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke kiadásában elérhető Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár sorozata mellett további négy sorozat is jelenik meg (<http://www.etnologiaszeged.hu/index.php/hu/kiadvanyok/szvnk>), melyek a kutatóműhely kiadványaiként váltak/válnak népszerűvé, jó részük (és visszamenőlegesen is egyre gyarapodó számuk) letölthető formátumban... De ami fontosabb: a szakrális néprajz kulturális antropológiai horizontja az, ami érdekességével kínálkozik számunkra, nem minden szakrális kommunikáció vagy szociológiai tudásterületeket érintő áthallások nélkül...

Alábbi ismertetésem címe tehát körülíróan pontatlan, amennyiben nem terjed ki mind a félszáz műre, s a körkép mégis teljesebb, mint pusztán vallásnéprajzi. Merthogy sikeres, sőt impozáns kísérletekről van szó, mely például szubkultúrák, vallások, politikai és szakrális közösségek

korszakos együttélését, határait, kölcsönhatásaik természetrajzát, kultuszaikat, korszakaikat követi nyomon elemző kötetekben. Körvonalakban mindjárt itt az a kettő, melyeket Barna Gábor szerkesztésében, az Akadémiai Kiadó és a Szegedi Vallási Néprajzi könyvtár sorozatában bocsátottak közre. (Az etnokartográfiai kötetek részletesebb ismertetését megoldottam máshol, itt pusztán jelzem létüket..., s azt is, hogy az etnográfiai megközelítés strukturalista dimenziója, empirikus talajra épített analitikus konstrukciója is alapot adott erre, egyben esélyt arra, hogy hazai és kelet-európai tájakon etnogeográfiai és etnokartográfiai feltáró munkák látható formát és elérhető belátásokat kínáljanak). Vagyis interdiszciplináris választ/válaszokat ahhoz a kérdéshez, mennyiben jeleníthetők meg tisztán a régiók, vallások, határok és kölcsönhatások valamiféle strukturális elemzés voltaképpen tárgyaiként. Az aprólékos mikrokörnyezeti kutatás és modellezési alkalmasság szempontjából elsősorban megismeréstudományi kérdésekre érvényes választ kell adnia ilyesféle okadatolt munkának, de ennek révén lehet majd a kutatások nyersanyagából építkező rendszerező szándék sikeres megannyi további esetben. A modellezésnek, mely empirikusan megfigyelt, adatszerűen rögzített, kódolt és értékelt tényanyagra épül, közben a kelet-európai térség nemzeti tudományossága, a történeti és földrajzi, állampolitikai és társadalomszerkezeti narratívák (struktúrakutatások számára értékelhetetlen) variabilitása szempontjából is érvényesnek illik maradnia. Megújítva és meghaladva tehát azt lehet és érdemes sugallania, amit a tradicionális etnográfiai deskripció vállalni mer, interpretálni tud vagy értelmezni bátor volt.

Az alább ismertetendő egyik kötet a néprajzi, földrajzi és valláskutató elemzések (Barna Gábor értelmező bevezetésében is olvashatóan) az interdiszciplináris megközelítés segítségével épp a lokalitásproblémák térségiségét és a határok vagy határtalanságok interferenciáit kezeli olyképpen, hogy abban a terjedő vallásosság és a foszlódásnak indult közösségek, az alternativitás és a fölszabadulásteológiák énképe, a vallásosság vágyott menedéke tárgyiasult mi-voltában kerül szinkronba a dokumentálható esettanulmányi hitelességgel, a vallási kötődés és lelkiismereti szabadságérzékelés pedig az etnográfiai térképészet eszközével leképezhető struktúrakutatással harmonizál. Ezzel a meglévő forrásanyagot, mely e tanulmányválogatásban¹ (Vallások, határok, kölcsönhatások) kétnyelvű kötetként látott napvilágot, az újabb feltárások készítőjeként és formalizált vizsgálatokra alkalmas komplex alapként is olvashatóvá, térképre rögzíthetővé teszik.

Az eredetileg az *Acta Ethnographica Hungarica* egyik (2011-es) számában már közölt írásokat a 2012-es számban követte egy másik, hasonlóképpen vallásokat, határokat, kölcsönhatásokat ismertető írásfüzér, melyeket szintűgy Barna Gábor gondozásában és előszavával szerkesztettek most egynyelvű angol kötetbe.² A válogatás a 2010-ben Szegeden megrendezett SIEF nemzetközi konferencia előadásait tartalmazza, bizonyosságul annak, hogy az 1990-es évektől meginduló nemzetközi etnokartográfiai kutatás eljutott a feltárási, atlaszformálási határponthoz, ahol az európai etnológia jeles személyiségei, s köztük a térkutatás, a néprajzi táj kutatás és etnospecifikus társadalomleírás önelszámolásra vállalkozhat.

A valláshatárok és kölcsönhatások multidiszciplináris tanulmánykötet a 2006-ban alapított szegedi kutatócsoport térségünkre fókuszáló vizsgálódásait tükrözi az új vallási mozgalmak, társadalmi válaszkeresések megújuló dimenzióinak, földrajzi és virtuális valóságainak tájairól,

¹ BARNÁ GÁBOR (szerk.) (2011): *Vallások, határok, kölcsönhatások. (Religions, borders, interferences.)* Akadémiai Kiadó, Budapest – Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, No. 27.

² BARNÁ GÁBOR (szerk.) (2012): *Ethnographic Atlases. / Regions, borders, interferences.* Akadémiai Kiadó, Budapest – Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, No. 30.

vallási és világi közösségek együttélésének módjairól, továbbá belső átmeneteinek, „rendszer-változásának” térbeli mintázatairól formált gazdag példaanyagként. A valláshatárok és hitbéli kölcsönhatások ekként föltárt jelenkori és közelmúlt trendjei azt mutatják, hogy a folytonosság és szakadás közötti territórium szélesedik, a társadalmi tempók változásait és elvallástalanodási trendek jelenlétét érzékelhetjük, melyeket jellemez a kötődések kialakulását, lazulását, új kulturális határvonalak éledését, kölcsönhatásait meghatározó korszakfüggő átalakulás. Persze, ha minden módosulásra önálló kutatás koncentrálhatna, nem lenne meglepő, de mentális tér földrajzi kísérletként is beválna a szerzők összefoglalója ebben a könyvben, mely a vallástudomány, vallásnéprajz és vallásantropológia minden térbeli dimenziójára a térképezési szándékkal együtt sem terjedhet ki. Vallások és vallástalanodások trendjei, határformálódások és marginalizálódások, kölcsönösségek és elkülönülések, hatások és ellenállások új térképei rajzolódnak ki ezekből az írásokból, melyek még futólagos ismertetése is meghaladná a recenszens merészségét, szociálgeográfiai értelemben viszont sodróan gazdag mindeme változások mentális rajzolata, a hitek és felekezetek, rítusok és konvenciók, a „vallási piacokon” megjelenő új mozgalmak kínálata, kulturális lenyomata, párhuzamosan a tradíciók levetkőzésével, a helyi hitek térbeliségben „*elemelkedő*” trendű migrációjával, avagy a politikai ideológiák és eszméképzetek által mindegyre áthatott népcsoportok deszakralizációs élményanyagával. Épp ezért izgalmas, sőt a térszemléletalakító hatások mellett korszakformáló jelentőségű a kölcsönhatások ábrázolata, a szakrális tér olvasati lehetősége, mely nemcsak új téri–társadalmi dimenziókat, folthatásokat rajzol ki, hanem szinte szakrális régiókat vetít a szociális térbe. E kontextusban talán nem mindegy, hogy a társas valóság szerkezeti elemeit, kognitív modelljeit, tudattalan aspektusait, vagy politikai és morális környezetfüggőségét értelmezik-e éppen a kutatók. A kötet hét tanulmányának nyolc szerzője e téren is – miképp a pertraktált terület korszakos, földrajzi vagy felekezeti közösségi szemlélése közben –, óhatatlanul egy korszak, vagy inkább temporális fázis mentális természetrajzát kínálja, modellek és minták, valóságértelmezések és narratívák mentén klasszifikálva a kiválasztott részkérdéseket.

A tanulmányok szerzői nem a valóságtapasztalatról komponált struktúráképet alkalmaznak, hanem a vallások, hívő csoportok, szertartások viselkedések, megfigyelhető spirituális folyamatok leképeződésére fordítják figyelmüket. A leírások rendszerezettsége, a modellezés igénye, a térbeli és történeti tagolás párhuzamos alkalmazása nem ontológiai vagy episztemológiai, hanem szakrális történésekre, ezek szisztémájára fordít figyelmet. Barna Gábor a vallások, határok és kölcsönhatások körvonalazására vonatkozó bevezetővel, valamint az emlékezés rítus tartalmainak napjaink ünnepkultúrájához kapcsolódó vonásait vázoló tanulmánnyal olyan térbe kalauzol, ahol az idősíkok, mértékek és elkülönülési szertartások egyenesen fölveszik a politikai liturgiák időtagolási eljárásait, vissza szakralizálnak ünnepnapokat és folyamatokat, normává avatnak a politikai rendszerváltás előtti és utáni időszak nemzeti diskurzusából is megannyi formalitást, (eltörölve persze más ilyeneket), hogy valamelyest lefedni próbálják az 1945 és 1990 közötti „szocialista kalendárium”, a rezsimváltásonként bekövetkező „*naptár-reform*” változásait, a „*rituális év*”-megújítás ünnepi emlékezési kultuszait, melyek egyszerre magánéleti és össznemzeti, de szekularizációs folyamattal is összefüggenek, ebben pedig immár „*a vallásosság fontosabb, mint a vallás*”. Frauhammer Krisztina a magyar kegyhelyek vendégkönyveiben megtalálható szakrális relációkat figyeli meg, ide értve a szakrális kommunikáció és profán íráshagyomány aspektusait, az egyházak multiplikáló gyakorlatát is szolgáló internetes weboldal elemzéseket. Iancu Laura kutatásai a tradicionális paraszti kultúra vallási, vallásváltozási szempontjait a moldvai magyar faluközösségek mai állapotára fókuszálja sajátos néprajzi térben:

(a rendszerváltás utáni Magyarfaluban) lezajló nyelvismereti, dezintegrációs és egyházszervezeti változásokat mutatja föl, a szekulárisból és szakrálisból a világi felé elmozdulás („*városi katolicizmus*”), az elidegenültebb, falusi tértől elszakadni látszó hívőkört jellemezve. Povedák Kinga hasonló folyamat bemutatására vállalkozik a „*katolikus könnyűzene*” (templomi szertartásokon belüli „*rock zene*”) szerepének térbeli rajzolatával, időbeliségének és hatásfolyamatának részletezésével. A „*megélt vallásosság*” szinkretikus jellegét a tömegkultúra ellenében generálódó hiedelmek, prekatolikus kori örökség, a transzcendens állapotot az egyén szuverenitási igényével jelző „*népi vallásosság*” közegében magát a megélést vizsgálja, alapos liturgiai és történeti kontextusba ágyazva. (Nem mellesleg e tanulmány tárgykörében védte meg doktori disszertációját is nemrégiben.) Hasonló transzformációt, az idő- és térátélés virtualizálódásba torkolló változatát tekinti elemzési alapnak Bodosi-Kocsis Nóra is, aki egy Krisna-tudatú hívő internetes naplójának elemzéséből vetít következtetéseket a kereszténység reprezentációjára blogbejegyzések (mintegy nyilvános térbe szánt üzenetek) értelmezési felületei alapján (a Govinda világa weboldalra érkező társas véleményformálások, a lélekvándorlást a Biblia kontextusába emelő hozzászólások feldolgozásával). Párhuzamos történeti és egyben szakrális dimenzió, mintegy kiterjesztett jelentéstérben mutatkozik Povedák István tanulmányában: emlékezeti térbe és kultuszrendbe ékelt történelmi hősök, valamint a kortárs tömegmédia sztárformáló működés-módja nyomán keletkező „*modern szentek*” összehasonlító áttekintését vállalta Puskás Öcsi kultuszának elemzésével, elkülönítve a „*celeb*”, a közösségi ideáltípus, a „*történelmi hős*” ismertségének megannyi dimenzióját, terminológiai és megkülönböztetési lehetőségét. Glässer Norbert és Zima András közös tanulmánya az első világháborút megelőző és követő budapesti zsidó csoportok önképelemzésére vállalkozva olyan nemzeti térhasználatváltozatokat mutat be, melyek a szimbolikus politika eszközeként a megváltozó földrajzi-politikai határok közepette új identifikációs stratégiát és csoportképző diskurzusokat igényeltek. Korszakos toposzok és virtuális határok kölcsönhatási, elkülönítést lehetetlenné tévő megoldásai lettek tárgyaivá a trianoni határmegvonást követő fogalmi térben is, beleértve társadalmi és közösségi tereket, szimbólumhasználatot, önérvényesítő és önértelmező csoportstratégiákat vagy kollektív önképeket ugyancsak. A kötet tanulmányai (a kiadvány második részében angol nyelven ugyanezekkel az írásokkal) részint a hazai vallásföldrajzi kutatások, részint a történeti és szimbolikus terekben folyó kutatások árnyalt rajzolatával járulnak hozzá nemcsak a szakrális terek, hanem a társadalom életes tereinek újfajta dimenzióit belátni törekvő szaktudományos tapasztalathoz.

Új dimenziók és összehasonlító belátásokat kínáló esetelemzések párhuzamai körvonalazódnak a másik kötetben is. A kötet meggyőzően mutatja, mi módon hatják át egymást határkörüliségek, népek, kultúrák, nyelvek és szokásrendek. S jóllehet más és más projektek, nemzeti vagy összehasonlító kutatási programok, olykor egész kutatói életművek vagy intenzív tereptanulmányok, intézményközi és nemzeti akadémiai kooperációk állnak a téri-földrajzi valláshatárok, regionális köztességek háttérben, mindez nem elvon, hanem épp a (Barth-i értelmű) határátlépések és kölcsönhatások szempontjából bizonyul³ hatékony közelítésnek, vallási térben tekintve nem utolsósorban a szegedi néprajzi műhelynek köszönhetően. Régiók, religiók, határok és kölcsönhatások így lesznek mindkét kötet meghatározó tematikái, térbe rajzolt etnogeográfiával, időbe vetített etnokartográfiával, s összességében sikeres valláskartográfiai kísérletekként.

³ Lásd ehhez: A. GERGELY ANDRÁS: *Határok és határátlépések – Barth kötetéről, új kiadása ürügyén*. http://www.antropoport.hu/lapozo.php?akt_cim=96 (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

INTÉZMÉNYI BEAVATOTTSÁG, LOKÁLIS ORTODOXIA, SAJTÓJELENLÉT

A máskéntlét és az összerendeződések egy másik változata, a kapcsolati kultúrák, jövőképek és jelendiskurzusok közötti egyensúly, a példakeresés és szakrális beavatottság modernizációs folyamata segítette elemzés tárgyává emelkedni a „*zsidó-narratívát*” Glässer Norbert munkájában, a *Találkozás a Szent Igazzal*. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádikképe *1891–1944* című opuszban,⁴ mely az MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport egyik legújabb köteteként bemutatja az orthodox zsidóság szervezeti sajtódiskurzusait, arra keresve a választ, hogyan kínál fel közösségi stratégiákat a modernitás és a szekularizáció jelenségeinek kezelésére a modern fórumnak tekinthető sajtó a vidéki hagyományos életvitelt folytató zsidóság számára, illetve hogyan mentik át a közösségi vallási élet premodern mintáit a megváltozott életvilág keretei közé. A vallási autoritás és intézményi legitimitás stratégiáit sajtóanyagból visszakereső kutatói vállalás a szakrális néprajzi kutatás háttérével doktori értekezéssé magasztosul, s ennek megfelelő komplexitású is. Ehelyütt most elsősorban a történeti tér, a mentális horizont és a szakrális instrumentalitás az, amit kiemelni igyekszem, lévén ismertetőm nem annyira a zsidóság Jakov Katz nyomán elbeszélte akadémiai zsidó társadalomtörténetírást és modern verzióit követné nyomon, mint inkább azt a kulturális antropológiai aspektust, melyet a Szerző előszeretettel hangsúlyoz a „*sokféle modernitás*” elmélete, a Wolfgang Kaschuba javasolta „*válaszreakcióteória*” és a Shmuel Eisenstadt révén „*kultúráként*” elfogadott modernitásfelfogás téziseire építve. Nem lesz mód itt e pazarul kimunkált mű részleteit megvilágítani, így leginkább arra merészkedem, hogy a tradíció és tradicionalitás révén a modernitáselméletekhez kapcsolt kérdésfeltevések némelyikét kiemeljem ebből a részben térségi (kelet-európai, Kárpát-medencei) horizontú, részint pedig budapesti fókuszú műből. Azok az egykori (s részben mai) közösségi terek, melyekben a Szerző terepkutatását és a szakrális örökség 20. századi történeti dimenzióinak át-sugárzó hatásait vizsgálja, a hagyománykövetés kérdésében már nem mindenütt kellő rangban tartott közösségi örökségek, de az ilyen típusú elemzői kérdésfeltevések mentén éppen átkerülnek a mindenkor jelenkorba, s ezzel mintegy örökségesítés helyszínei lesznek (részben a – földolgozott, bemutatott – sajtó által is, de nem kizárólag ennek révén).

Glässer már szerzői célkitűzései között is hangsúlyozza, hogy a magyar politikatörténeti narratívák között nem könnyen elhelyezhető mentalitáshagyomány is sajátosan egysíkúan kezelte/kezeli a chászidizmus és az orthodoxia részkérdéseit, mert a visszatekintő pillantások sem képesek a lokális közösségek, vallási autonómia és hívőtábori perspektíva relatíve teljes átfogására. A vallási autoritás körüli fogalomkeresés, továbbá a zárandoklatok értelmezése révén a felekezeti sajtóban is leginkább a hangadó elit narratíváinak újraolvashatóságát mutatja föl, a tradicionalitásra törekvésnek ugyanakkor régi és új intencióira is figyelmet fordít. Gesellschaft és Gemeinschaft közti határvonalon mutat rá a korábbi életvilágok modernizálódás közbeni kezelésére, mint korántsem „*egyolvasatú*” jelenségre, főképp azért, hogy mindezt a szokások, hatások, korszakos és hagyománykövető dimenziói közé vonja be. A fővárosi, modernizálódó életvilág szűk, véleményformáló körére kiterjesztett érdeklődés, „*az Orthodox Irodához közeli középosztálybeli értelmező közösségre (interszubjektivitásra)*” koncentrált kutatás a hírlapírói elit kimutatásával, történeti távlatok pontosításával veszi körül témakörét,

⁴ GLÄSSER NORBERT (2014): *Találkozás a Szent Igazzal... 1891–1944*. MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 8. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 374. A mű elérhető az alábbi linken: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/4180/1/Szent_Igaz_online.pdf (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

de nem ölelheti át teljes mértékben a vallási szocializációjuk során elsajátított ismereteket, a „*való életvilág kereteit*” és minden belenevelődés révén evidenciává váló hatás föltárását, vagy a mai társadalmi–kulturális térben megjelenő csoportstratégia értelmezéseit – ehelyett inkább volt vállalt szerzői cél „*az árnyalt történeti rekonstrukció, a valóságot leginkább megközelítő értelmezés keresése*” (15. o.). Vagyis az interdiszciplináris modernizációelméletek alapján a változás és innováció metaforája révén átlátható perspektívák új területének megnyitását, a korábbi társadalomelméleti hagyomány kritikáját is figyelembe vevő „*alternatív modernitást*” is bázisként kezeli az áttekintés szempontjai között (20–20. o.). Ebben Jakov Katz nyomán, de Hermann Bausinger, Ferdinand Tönnies közösségi határépítési gyakorlataira is építve, a tömegkultúra Kapitány-házaspár által kínált „*beillesztési*” teóriájára szintűgy támaszkodva, és Gerő András szimbolikus politika/reálpolitika nézőpontját is beszámítva a rendi, vallási és testületi törésvonalak jelentőségében megfogalmazható „*civil vallás*” súlyára egyaránt figyelemmel van, mikor a hagyomány szimbolikus konstrukciójában (Eriksen, Hobsbawm és Honko, Assmann, Chadwick és Shils ismert munkáiból idézett) gondolatmenetekkel maga is azt illusztrálja, miképpen épül a szent szövegek interpretációjára és a hívőcsoportok önértelmezési gyakorlatára mindaz, ami a tradíció/modernizáció/szekularizáció területén érvényesül a közösségi törekvésekben. A folyamatként felfogott modernizációban így főképp az urbanizálódott közösségekre kerül a hangsúly, a kulturális közrehatások, fogyasztási gyakorlat és vallási kollektívákat inspiráló változások adják a komplex megközelítés keretét, üzeneteinek olvashatóságát. Minthogy a zsidó felekezeti sajtó tematikája roppant tág körű, de helyenként efemer és túl lokális jelentésű is, nem csupán magukat a sajtótermékeket elemzi, hanem a fővárosi magyar nyelvű orthodox hírlapírás szervezetközeli együttesét, a pozsonyi és a német hatást, a rétegzett olvasói kör számára megjelenített összhatást is, ide értve, hogy a tudományos elméletek mellett részint az individuális vonzások és közösségi hatások összletét kell belátnia, valamint azt is, miként lesz az individuumok sokasága közösséggé, értelmező és befogadó, válaszadó és kérdező szereplővé is. Nem hagyhatja ki a családi életek, a mindenkor állami hatalom és a jogalkotás, a csoportérdekek megjelenése és a közösségi élet releváns volta, a neológia kultúrmissziós szerepe vagy a zsidóság társadalmi képviselői szerepét ellátó egyéb intézményes hatások összességét sem. Sem a német tradicionalizmus elemek, sem a magyarországi (kongresszusi) neológia, sem a cionizmus hatásai nem függetlenek az állam iránti lojalitás, a legalitás és legitimitás kérdéseitől, szerepektől és kölcsönhatásoktól, a hálózatos önszerveződéstől és uralkodó nemzeteszemtől, ezek jelentéstartalmaitól, amiket Glässer alapos kutatással, előzményfeltárással jelenít meg (50–72. o.), a hitbuzgalmi reneszánsz és a rebbe sajtóprezentációi pedig a kötet meghatározó felét teszik ki, hogy azután még a zarándoklatok és a közösségformáló egyéb események–jelentések világa töltse ki a tradicionalitás teljesebb háttérelmézésének maradék fejezeteit. Szégyenszemre, nem lehet itt aprólékosabb szemlét nyújtani a roppant alapos és lenyűgözően komplex műnek, de a recenzens is szükségképpen kell abban bízson, hogy maga a kortárs olvasó, hívő, elemző vagy értékelő önmaga is értékelő kérdéseket, befogadói válaszokat adhat hozzá a történetmesélés polgári kultúrában megjelenített variánsaihoz.

Kommunikációs és népi vallásossági dimenziók persze nem ritkák a szegedi műhely közleményei, kutatásai között. Bálint Sándor örökében nehéz is lenne elvadultan posztmodern etnográfát művelni, így e gazdag örökség nyomdokain is születnek opuszok az idők során. Ilyen például

BARNA GÁBOR: BÚCSÚJÁRÓK⁵

főcímű kötete, melynek alcíme szerint a szerző a „*Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*” témakörét öleli fel. A középkor zárandokútvonalai mentén Barna a soknyelvű és soketnikumú kereszténység fő „*találkahelyeit*” veszi sorra, áttekintve a kulturális övezetek, a nyugati, magyarországi és erdélyi kegyhelyek térbeli eloszlását, szerepét és látogatói/hívői körét. Elméleti fejezetben tisztázza a búcsú funkcióját, a vallás mint menedék kulturális dimenzióit az ókori (szentföldi, római, iszlám), majd középkori hispániai, németalföldi vezeklési útvonalak, zárandokmenetek jelentőségét, a kultuszhelyek hírnevét és a koldulórendek, protestáns mozgalmak vallási–kulturális dimenzióit. Érdemes kiemelni, hogy a szerző nem a „*szokványos*” etnográfát műveli, hanem történeti ívű munkájában a kulturális befolyásolás Közép-Európára jellemző formáját, az egyházi rendek és a népi vallássosság kommunikációs folyamatait, rituális vagy mágikus sajátosságait fogja át egészen napjaink vallásrendszerei változásaiig. Kimutatja, hogy a búcsújáróhelyek keletkezésénél és ezek „*divattörténetében*” egyaránt megvannak a felívelő, csúcs- és leszálló szakaszok, a vonzerő és a közlekedés, a térbeli mozgáslehetőségek és a kultuszok ereje által meghatározott regionális vonzásterületek, amelyek nem okvetlenül esnek egybe a kulturális, nemzeti, nyelvi vagy földrajzi határokkal. Ugyanakkor a kegyhelyek helyi társadalmi, amelyek számára piaci térszerkezetbe illeszkedés lehetősége rejlik a szakrális központtá válásban, az etnikai és kulturális kölcsönhatások révén, valamint éppen a zárandoklatok által a „*határátlépések*” folyamatában és jelentőségük folytonosságában, tradicionális értékhordozó szerepük megmaradásában élnek át létfolytonos helyzetüket a változások dacára is. A kultuszhelyek (amilyen Santiago de Compostella, Máriagyűd, Csíksomlyó vagy Mariazell) társadalmi részben átrétegződnek, befogadókká válnak, a települési tér kissé átalakul a kultusz funkciója szerint is, de a kirajzások és kultikus „*univerzalizálódási*” folyamatok mégis csoportszervező erőként, identitásmegerősítésként hatnak környezetükkel szemben, s mindehhez a vallási és történeti emlékezet is keretet ad azzal, hogy nemcsak egy-egy helyszín (egyházashely, vallási központ, kolostor, vezeklőhely vagy város) piaci pozícióját javítja, hanem a zárandokutak hálózata révén az európai kultuszkapcsolatok megerősödése is végbemegy. Barna ezzel már jó tíz éve a szakrális földrajz (talán Barabás Jenő vagy Bartha Elek és Keményfi Róbert által megkezdett) térségi–tematikai irányait is részben megszabta, mintegy annak lehetőségével együtt, hogy munkatársai az etnokulturális, szociokulturális és modernitásáthatotta tematikákat is az adekvát térbeliség keretében kutassák. Ez iránynak, a szakralitás térbeliségének, a vallásföldrajz és a szakrális tér néprajzának kultúraelméleti és szokáskutatási univerzumát megrajzoló szaktudományi törekvésnek Barna is meghatározó kutatási képviselőjévé, a Kárpát-medencei szakrális folklór kutatási főirányának megalapozójává válhatott.

Mintegy ennek is bizonyítékaul szolgál másik kötete⁶, melyben az elmúlt mintegy tizenöt esztendő alatt különféle folyóiratokban, évkönyvekben, Festschriftekben megjelent írásaiból készített válogatást a 18–21. századi vallási kultúráváltozások roppant sok helyi variánsáról, zárandokutak és -ünnepek, vallási társulatok és szentemberek, ünnepek, rítusok és szimbólumok tudásrétegeiről, rítusairól. A kötet vezető fejezetében három írással is tiszteleg Bálint Sándor kis- és nagytérségi kutatói hagyatéka előtt, részint Őt magát szokáskutató munkásságával

⁵ BARNA GÁBOR (2001): *Búcsújárók*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001.

⁶ BARNA GÁBOR (2014): *Vallási néprajzi tanulmányok*. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

megidéző összegzésben, részint a vallások, egyházak közép-európai kulturális örökségére fókuszálva, majd a Bánság szakrális intézményeinek, versengő vallásainak rövid részletrajzát adva. A könyv érdemi fejezete az öt tanulmányt is tartalmazó zárandoklattematika (térbeli hangsúlyáthelyeződés a vonzáskörök, szakrális zónák, új irányzatok, építészeti novumok, ferences, jezsuita vagy pálos rendek átalakuló hatóköre, barokk utáni búcsújáróhelykultuszok, görög katolikus jelenés- vagy csodahelyszínek), források, kutak, körmeneti szobrok és szertartások tipológiáival lesz gazdagabb (39–95. o.), majd a vallási társulatok (rózsafüzér és skapulárétársulatok Délvidéken és a Zombor-vidéken) historikus bemutatása és intézményei következnek (99–151. o.) az áhitatirodalom és nyomtatványai tükrében, hogy végül a Mária-kultuszok katolikus restaurációkortól a 20. századi szentté avatás és imaakciók körével vezesse be (155–189. o.) a napjaink ünnepkultúrájára jellemző rítusok, nemzeti ünnepek, kalendáris szokások, kompenzációs rítusok, vendégkönyvek kegyhelyi, kórházi és szállodai bejegyzéseinek másodlagos áttekintését (193–251. o.). A kötet megannyi képi illusztrációja közül is kiemelkedik a záró tanulmány máriaradnai kegyképelemzése tisztító- és pokol/mennysországbábrázolásainak évszázados áttekintésével, gondolkodás- és tudásrétegek részletrajzaival (252–272. o.). Nem lehet kétséges, hogy Barna Gábor ezzel nem csupán a Bálint-örökség követésére, de az új tematikus kutatásirányok bevezetését felkaroló szemléletmód elfogadására is késztetést nyújt írásaiban, témaválasztásaiban.

ISTENHŐSÖK, HÉTKÖZNAPI SZTÁROK

A korokra jellemző szakrális víziók, a tudatos építkezések és spontán folyamatok önkéntes szférájába kalauzol Povedák István könyve⁷, sztárkultuszok és hősalakítási szertartások kiadós rajzolataival. Történeti hősökkel (Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre) kezdi a folklór posztmodern alakváltozataiban megmaradt névsort, majd a sztárok tipológiájával folytatva bevon táncdalénekeseket (Zámbó Jimmy, Rúzsa Magdi) és sportolókat (Puskás Öcsi és Simon Tibor), hogy végül Orbán Viktor folklorizálódási szertartásaiba, a hősmotívumok újabb megjelenési formáiba és a sztárcsinálás főbb dimenziói közé vezessen bennünket. A jelenkori kultuszformálódásban néprajzkutatóként, de a társtudományok (kultúrakutatás, médiaelemzés, vizuális képnyelvi elemzés, kultusz kutatás és emlékezetkutatás, identitáselemzés, viselkedéstudományi és világgépelemzési narratívák) bevonásával a sztárolás és a kultuszépítés legfőbb jegyeit vonultatja föl végül, hogy munkája eredményeként az univerzális mintakeresés alapsémáját (Joseph Campbell elméletére épített változatát) vezesse le. Ebben az elkülönítés, beavatás és visszatérés (van Gennep és Victor Turner óta ismeretes) fázislépései mellé a leíró vallástudomány további (Ninian Smart művére épülő) fenomenológiai dimenzióit is bevegye zárófejezetébe. Kötetének kifutása az etikai és jogi szférákon túli vallási együttélismódok alaputasításait is fölfedi, szakrális cselekvési tereket ír le, tárgyi szimbólumrendszert tekint át a materiális és művészeti dimenziók megvilágításával kiegészítve.

Sztárolás és vallási rendszerépítés párhuzamai, összekapcsolódásai terén Povedák roppant lényeges belső strukturálódás, hangsúlyképződés, a (Bausinger nyomán alapkérdésként megfogalmazott) jelenre irányuló néprajzkutatásban alkalmazott komplex megközelítés (teoretikus,

⁷ POVEDÁK ISTVÁN (2011): *Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban*. Gerhardus Kiadó – Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 28., Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

infokommunikációs, másodelemzések, kérdőíves, szakrális folklórkutatási és celebritásmutatók vizsgálata) mellett olyan ismertségi komponensek értékelését is átláthatóvá teszi, amilyenek a kialakult kultuszépítő gyakorlatok során a hírlapok, fotóanyagok, kitűzők, plakátok, divatlapok, elektronikus közlések, tiszteletkifejező vagy hódolati megnyilvánulások, magasztalási és sztárformálási eljárások, sikerképességi mutatók kultúrakutatási hozadékai, tömegkulturális manipulációk fogyasztói indexei. A „*posztmodern kor banditáit*” (pl. a „*miskolci Bonnie and Clyde*”, a „*Whiskys rabló*”) és az írástudással, tömegközlelési folyamatokkal összefüggő sztárolási eljárásokkal megformált, mintegy fölemelt vagy piedesztálra állított kortársak előképében (Csaba királyfitól, Botondon át Toldiig, Hunyadiig, Petőfiig) a halhatatlan és visszatérő hőstípus mintázatait (hero patterns) kiegészíti a történészek körüljárta személyiségletrajzokkal, ritualizációs mintázatokkal, filozofikus vagy metaetikus légkörrel, mitológiai narratívákkal (pl. Elvis Presley esetében), misztikus élmények és tragikus prezentációk példáival, rajongói érzületekkel, értékkitételésekkel, emlékéllítási szertartásokkal, stb. Valamiképp izgalmasan „*kortársnéprajzos*” a végkicsengés az egyes szakrális miliőkre hasonlító térkiterjesztés, kvázivállalossági játsszámok, „*brikolázsjellegű*” kultuszépítés üzeneteinek körüljárásával, kellékeik lajstromával, rajongói közösségek esetében pszeudofolklorikusan érvényesülő „*posztmodern kori tudat- és viselkedésformaként*” meghatározható formakészlettel. Persze, a sztárkultuszok előzményeképpen azonosítható hőskultuszok, „*a történeti hős mint archetípus*” vagy „*mint a megrendült kulturális kánon helyreállítója*” szinte hagyományépítkezésszerű folklorikus mederben készíti elő a személyi kultuszok talaját, melyre részint a posztmodern hivatkozási alapot nyújtó történeti büszkeségek (Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre) is akár alapot nyújthatnak, ha éppenséggel a pszichológiai és narratív történeti hivatkozások támaszkodni próbálnak. A kötet (Bevezetésen túli) fejezetei a sztárokról és hősmotívumokról, jeles énekesek, sportolók és politikus sztárok favorizálásáról formált fejezetei egyenesen Orbán Viktorig ívelnek, a hősmotívumok alapsémái és „*a sztárkultusz hét dimenziója*” révén pedig részletező ismertetései korszakosan fontossá teszik ezt a művet.

Lényegében a magyar hős- és celebggyártás mechanizmusainak megnevezése a kötet izgalmas vállalása, hangsúlyos tekintettel a tradícióra építő gondolkodásban és kultuszformálásban meglévő alapokra, kiemelve az írott kultúra mellett szinte egyenrangúvá nemesedő „*élő kultuszalakok*” jelentőségét, ekörül a folklorisztikai hőselmélet feltárási feladatait, a kultuszok időbeli mélységeinek és a nemzeti identitáshoz kapcsolódó (ma már ismét leginkább állami celebrációra épülő) kultikuságát elemző szempontokat, szinte a posztmodern kutató pillantása, a megfigyelői távolság fenntartása melletti résztvevő jelenlét értelmezői aspektusának megannyi dimenzióját. E rituális és gyakorlati, szakrális és ciklikusságot mutató cselekvéseket rendszerbe állító szerzői vállalkozás fényesen és magasan kiemelkedő eredményei lényegében újdonságait mutatják föl a történeti és kulturális és folklorisztikai és kommunikációs univerzum köztünk jelenlévő változatának. Egy sor kortárs társadalomtudomány, társtudományok és alkalmazott kutatások egyképpen fogják meghálálni Povedák István és hallgatóinak érdeklődési fókuszába került alapozó problematizálást, mely a társas tudások térbeliségében és a kollektív emlékezet idejében megjelenített vallási jellegű intézményesülésre hívja föl a figyelmet, mintegy bizonyítva, hogy olykor még (kiemelt, etablirozott) intézmény sem kell ahhoz, hogy intézményesüljön, ami a társadalmi közfigyelem „*varázstalanításának*” ellenszereként a visszavarázslás bűvöletét oldhatja meg.

SZAKRÁLIS VÁLTOZATOK ÉS FOLKLÓRVARÁZSOK

A „visszavarázslás” helyetti megoldások egyike a história, a szakrális hagyomány, a bölcséleti tudás és a bölcselői attitűd folklorisztikai előnyeinek együttes megjelenítése. Ha az egyetemes (és látszólag mintegy „mellesleg”) a zsidó folklorisztika bűvöletes és hétköznapi, szakrális és megismeréstudományi területeinek komparatív szemlézése lett volna vállalt föladata, azt sem teljesítette volna kevésbé cizellált, alapos és meghökkentően részletező módon Löw Immánuel, kinek *Zsidó folklor tanulmányok* címen adták ki válogatott kötetét.⁸ A könyv a bevezetőn, utószón kívül két szaktudományi közlönyben megjelentetett rövid cikket (*A fűrészes és a nap, A Föld mint Ádám szüzi anyja*) és négy nagyobb tanulmányt tartalmaz (*A szegedi új zsinagóga ablakfestésze, A könnyek, A csók, Manapság*), melyekben varázsos arányban oszlik el az a felmérhetetlen kultúratörténeti és judaisztikai (általánosabban is valláshistóriai, eszkatológiai, nyelvi, irodalmi, szakrális folklorisztikai) tudás, mely a Szerzőt jellemezte. Löw Immánuel (1854–1944) szellemi és rabbinikus hagyatéka Szegeden bár részint talán haloványan ismert lehetett (halálának 25. évfordulóján emléktáblával is illették lakóhelyét, Scheiber Sándor pedig „igazi kincsként” utalt folklorisztikai eredményeire), ismerten „elismert” azonban talán még ma sem lett. Épp ezért korszakos vállalkás a szegedi etnológusoktól, hogy sajtó alá segítették írásait, melyekhez hasonlatos aprólékosságú dolgozatokkal talán csak az egyetemes néprajz kivételes varázslóinak egy-némely munkája vagy lexikonszócikke büszkélkedhet. Hagyománykövető tudós emberként Löw az adatok körbeadatulásával és változatok mellésorolásával látja el szinte minden sorát, ahol tézisei igazát keresi. Ahol pedig csak árnyaló–részletező leíró tónusban marad, ott is végtelen Biblia- és Tóra-citációkkal, szentírási magyarázatok ó- és újszövetségi verzióival, értelmezések megannyi változatával, német, héber, angol, francia, latin, arámi s megannyi más fordulatával teszi. Ebben ugyan kétségtelenül nem a mai (vagy akár a két világháború közötti fővonalbeli) vallásnéprajz útján jár csupán, hanem megmarad a 19. századi szaktudományos mintáknál, de emiatt (és könnyeden poétikus címei dacára nehezebben olvasható tanulmányai okán) a cizellált jelentésárnyalatok épp ilyesfajta színeképváltozataival lep meg bennünket. Vagyis nem sajtóhírbe vezet témaválasztása, vagy lírai elemzésbe, mint azt kínálná mondjuk *A csók* című írása, hanem a korszellem adta legteljesebb tájékozottsággal a latin, görög, német és magyar költészet szféráiba is, a nyelvészet világába is, a szokásjogok és történeti példázatok intimitásaiba is, a legkülönbözlőbb „érintések” legváltozatosabb gyűjteménye mellett... Hasonlóképpen a kéz ujjainak szerepe, jelképes használata, funkcionális és rituális verziói, vagy épp a könnyek jelentéslíttessége (az öröm, a bánat, a fájdalom, az ima, a szégyen, a boldogság, a félelem, a teremtés, a bűnbánat, a gyász, a belső sírás, a könnyek természettörténete, stb.) – mindezeknek „akkurátus néprajzos” módon adattárazott előfordulásai nemcsak életútértékű munkát, hanem hasonló tágaságú továbbolvasási és értelmezési hagyatékot is kínálnak. Nem tartalmazza a kötet, de érdemes utalni még nyomtatásban is megjelent zsinagógai beszédeire, melyek több százas nagyságrendje magában véve jelzi, hogy kivételes személyiség még kivételesebb aktivitásáról mutatkozik áttekintés a kötetben.

Ez utóbbinak kiváló és méltó elvégzésében segít Glässer Norbert és Zima András közös, impozáns utószava, melyben Löw Immánuel és családja (szintén rabbi édesapja, Löw Lipót hasonlóképpen művés munkásságára is utalva, kinek régiségtana, zsidó írásbeliségről fogant műve

⁸ LÖW IMMANUEL (2014): *Zsidó folklor tanulmányok*. Szegedi vallási néprajzi könyvtár. Bibliotheca religionis popularis Szegediensis 33., SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. https://www.academia.edu/10370230/L%C3%B6w_Imm%C3%A1nuel_Zsid%C3%B3_folk%C3%B3r_tanulm%C3%A1nyok (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

és más opuszai, mintegy négy kötetben éppen fia által gondozva közzétett műveinek jelentőségével, továbbá reformhajlandóságú asszimilált értelmiségi attitűdjével is). Kulturális összhatásukban már akként szólnak Löw Immánuel írásai, mint az egyetemes judaisztika terén elismert személyiség a szegedi örökségének közvetítő erejéről áttekintést adó Scheiber Sándor méltatta volt. Közvetítőről, mely a szétszórattott, a nyugat-európaiktól a kelet-európaiig „tolmácsra” szoruló kulturális kisebbség egyetemes örökségét segíti megérteni – épp a helyi, szegedi és térségi dimenziók között, aktuális jelentésében. Csókkal, simogató vagy szimbolikusan érintő ujjakkal, a modernség mintázatait elfogadó vagy elvető hagyománytudattal, a zsinagógai vitrázsok jelentéshárterét pontosító árnyaltsággal. Olyasfajta varázsok felé tett közelítő lépésekkel, melyeknek mélységi dimenzióit közelíti Glässer főntebb körvonalazott cádikkötete is.

Löw szerepe a szegedi és a magyarországi zsidóság megértésében, küldetésének megismerésében, s a közösség mindenkori szolgálata, mint tudományos és szakrális feladategyüttes sugárzik soraiból. Nemcsak „tanuló-évei” idején, hanem egész élethosszan képvislete, példásan bizonyította is a szóbeliség és írásbeliség összhangjának, a megfejtések és értelmezések hihetetlen belső rétegzettségének feltárási késztettségét, s mindemellett e tudások példabeszédszerű átadásának fontosságát is. „*Mi vagyunk az Isten szórva-vetése, bennünk takarni be hitének termése. Az Istenezsme, az Egyisten eszméje homályosul el, ha a mi egünk homályba borul. Homály ulti meg látóhatárunkat most is. Szervezkedik újból a gyűlölködés ellenünk. Fokozódik ádáz dühe. A meggyarapodott gyűlölet sokakat legyilkolt; a győzelmes gyávaság sokakat legyűrt: a gyámoltalan gyengeség tömegeket gyalázott el, hogy megtört rég veszteglő akarata és gyökértelen szökevényekké váltak, gommá, tarackká, gyűvöténnyé idegen mezőn. Meghasonlásban vonaglik lelkük, visszasír hozzánk és most – velünk együtt konskribálják őket. A megmaradtak pedig belé lelkesedtek a zsidó tudatosságba, a tudatos zsidóság átérzésébe, vallomásába*” – fogalmazza meg *Hozsanna* című beszédében.⁹

Löw szakrális poétikája és tudományos felülemelkedettsége, nemzetközi rangú ismertsége és elismertsége is épp arra volt jó Számára, hogy ne kivételes helyzetet teremtsen magamagának, hanem tanúságot tehessen a kor értelmezést kívánó kérdései között (így példaképpen e közel ötszáz oldalas „beszéd-kötet” *Haza* című fejezetében I. Ferenc József jelentőségéről és toleranciájáról értekezve, vagy IV. Károly természetéről és viselt dolgairól portrét készítve a tolerancia, könyörület és kegyelem katonát is kötelező mintázatairól, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala alkalmából). Ez a vállalásos értelmiségi, lélekvezető és gyülekezeti összhangot kereső tudós ugyanakkor nemcsak a nemzeti történethez viszonyult hódolattal, de értő és érzékeny kritikájával a szegedi közösség szimpátiájáról is vallott, hovátartozását is érzékeltette: „*A hatalom félt e messze komorodó ravatal fenséges komorságától. A zsinagóga gyászünnepe jelen volt a megdicsőültnek szelleme: a vallásbeli türelem, az szinte egyetértés, a testvéri szeretet, a honfiúi lelkesedés*” (u.o. 48–49. o.). Léte és feladata a szegedi zsidóság erősítése lett, karizmatikus különossége pedig a város egy unikális feladattudat tükre. Ujjakkal, könnyekkel, és a „*Manapság*” kihívásainak értelmezéstechnikáival. A kötet látványos címlapja (a tíz méter átmérőjű szegedi zsinagógai üvegkupola égboltösszsképe és virágzó mezőinek harmóniája) kifejezetten látványossá varázsolják a szakkönyvet, melynek kivételesen árnyalt precizitását szöveganyagát Hrotkó Larissza végtelenül aprólékos nyelvi–fordítói munkája dicséri, nemcsak nyelvi, hanem értelmezéstudományi és zsidó szakrális rész kérdésekben is.

⁹ LÖW IMMÁNUEL (1923): *Száz beszéd, 1900–1922*. Schwarz Jenő kiadása, Szeged. 253. http://mtdportal.extra.hu/books/low_immanuel_szaz_beszed.pdf (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

SZAKRÁLIS TEREK, ALTERNATÍV RÍTUSOK, ÚJPOGÁNY VILÁGOK

Nem szükségképpen Szeged mint szakrális közösség(ek megannyi tere), hanem a népi vallássossági dimenziók és kommunikációs rutinok, tradíciókövető, de hasonló közegből fakadóan modernizálódni képes új világok önmegjelenítési módja került be az utóbbi években a szegedi vallásnéprajzi kutatóműhely közleményei, elemzései tárházába. A néprajztudós és tudományszervező Bálint Sándor örökében persze talán nehéz is lehet valami elvadultan posztmodern etnográfiaát művelni, így e gazdag városi és szakrális néprajzi örökség nyomdokain ha születnek is áttekintő vagy esettanulmányi mélységű opuszok az idők során, ezeknek valamiképp át kell szökellnie a hagyománykötötte hagyománykutatás új irányzatai felé. A kelet-európai kisebbségi és szakrális terek, szereplők, rítusok leírásmódjai igen sokfélék lehetnek, ha kisebbségstudományi, vallásnéprajzi, szociológiai, szakrális kommunikációs, közösségszerveződési vagy épp természet-valláskutatási aspektusból vizsgálják ugyanazt a jelenséget. S ahogy Löw kisebbségisége és magyarsága közel evidens egyensúlyban van jelen a szegedi szakrális hagyománytörténetben, úgy a hazai rendszerváltás során legkülönb politikai ideológiák, identitáskeresések, szakrális toposzok kerültek a kutatók fókuszába az elmúlt negyedszázadban. E jelenségek vallástudományi, szervezetszociológiai, etnospecifikus vagy a neonacionalizmus kérdéskörébe eső jelenségei nemegyszer „*új egyházak*”, nemzetmitológiák, újraértelmezett vallási terek, fölélesztett szertartások, virtuális közösségek és rekonstruált múltnarratívák körében kerülnek a kutatók elé, akik továbbbelemzik, hasonlítják, párhuzamok közé emelik, térbeni és időbeni kiterjedéseket rajzolnak térképre, hogy valamelyest talán követni tudják azt a változatosságot, ahogyan a multidiszciplináris mezőben ezek együttesen mutatkoznak. A narratívák oldalán persze ugyanaz a sokszínűség, efemer kritika, túlértékelő lelkesültség, az alternatívítások önállósággént értelmezése és érvényesüléseik elbeszélése jelenik meg, mint maguk a hívek, papok, sámánok, szívcsakrák, rituális helyszínválasztások, behódolt körök, újraépített közösségek terében. A populáris világból érkező új kihívások, megformált legendák, szervezeti és élményközösségi építkezések ugyanakkor elvezetnek a vallási mező mikromiliójába, ahol végső soron mindenütt emberek, közösségek, összetartozások, vágyképek, hitbéli univerzumok találkoznak és küzdenek meg egymással vagy környezetük racionális/univerzalisztikus másságával. Ezt a szinkretizmust, a hitek és vallások kevercsét, a lokális közösségek szintjén keletkező szekuláris és spirituális tünetegyüttest tárja föl a vallási kultúrákutató szegedi műhelyének szervezésében megtartott konferencia, amelynek előadásai önálló kötetben érhetők el immár, s ha a hétköznapi élet vitele és a neopogány kultuszok konstruálása nem is mindig látványos, a kutatókat éppen a megújuló szertartásrendek és a sámániség alapkérdései kitartóan foglalkoztatják. Mintegy akként is, hogy a sokasodó sámánizmusok és a kortárs pogányság miképpen tekinthető át többféle tudásterület, harmonikus vagy kontrasztos feltárásmód révén.¹⁰

Ahol egyesületek, önjelölt sámánok, szertartásrendek, rituális találkozók, a keresztény hitvilágba néhol beillesztett, másutt kontrasztokba fogalmazott természetvallási jelenségek összekepe bontakozik ki, ott minden részjelenség, előkép, példázat, párhuzam, analógia és mintázat öntörvényű létre tart igényt, önálló mutatkozása pedig folytonos ellenpontját adja a nagy-egyházak és elismert felekezetek intézményrendjének. A megértés igénye, az értelmezések

¹⁰ POVEDÁK ISTVÁN – SZILÁRDI RÉKA (szerk.) (2014.): *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata*. Szegedi vallási néprajzi könyvtár. Bibliotheca religionis popularis Szegediensis 38., SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. https://www.academia.edu/7210512/S%C3%A1m%C3%A1n_s%C3%A1m%C3%A1n_h%C3%A1t%C3%A1n_A_kort%C3%A1rs_pog%C3%A1nys%C3%A1g_multidiszciplin%C3%A1ris_vizsg%C3%A1lata (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

közötti egyensúlyteremtés kockázata és a kortárs vallásosságot megkülönböztetett figyelemben részesítő sokoldalú feltárási mód csakis akkor képes elválni a „felülbíráló” vagy „leértékelő” gesztusoktól, ha ezeket együttesen, s mintegy közös értelmezési térbe vetíti a jelenségek és tünetek verzióit. Ezt a kortárs magyar világot (a nemzeti identitáskonstrukciók és nemzetvallások közegeiben) elhelyező áttekintés az egyik első és alapozó elbeszélésmód ebben a konferenciaszférában, mely nem valamely felülnézeti konstrukciót jelent ugyanakkor, hanem évekig tartó kutatások tapasztalati anyagát, melyet Szilárdi Réka összegzett (11–23. o.), doktori értekezésében bővebben, itt most inkább csak kivonatolva. Egyfelől a térségi/regionális nemzeti és társas identitások körét, az újpogányságnak a posztmodern léthelyzetekbe illeszkedését vázolja föl, mint kisebbségi attitűdöt (így a csoportszolidaritás, az etnocentrizmus, a csoportbezárkózás jegyeit mutatja ki a vallástudomány, pszichológia, nemzeti közösségépítés, narratív önmegjelenítés, individuállélektan, etnoszimbolizáció, és restauratív történetszemlélet alapvonásai mentén). A pogányság kutatásának rövid tudománytörténete és nyelvi diverzifikációja miatt vizsgálati „mintája” ősvalláscsoportok és importált hagyományú hittartalmak hermeneutikai olvasata volt, melyet számítógépes szemantikai modellezéssel tesztelt, bipoláris kereszténységinterpretációk és ősi vallási hiedelmek körébe vetített, hogy mindebből „a közép-kelet-európai dinamikájú etnikai nacionalizmus paradigmájához illeszkedő” változatokat átlássa. A mitikus emlékezet mint kulturális emlékezet, az etnikai azonosulás vallási tartalmak szerinti (re)integrálódása mint csoportstratégia mindig a magyarság és a külső csoportok viszonyrendjére épül – állítja írásában –, de nem a kanonikus történetírás anyagához simul, hanem a nemzet mint áldozat, mint külső hatalmak szenvedő alanya depresszív ellenállásra készíttettséget él át és imitál, mintegy versengő reprezentációk potenciális győzteseként érzékeli önmagát és érvel a kulturális kváziautonómia szükségességével, a mitologizált múltértelmezés elemi jogosságával.

A konferencia kiemelt témakörként kínálkozó ezredforduló utáni újpogányság terjedésének és divatjának okai között a spiritualitás újonnan megjelenő igényét, a globális mezőben lehetséges „új-múlt” felé fordulást kínáló New Age mozgalmak és WoW identitások a posztmodernitásban újfajta emlékezetépítési stratégiával hatni tudó tünetmennyekként érvényesülnek.¹¹ Ezt a közösség és kultúra fogalmainak hagyományos tartalmaival már nehezen leírható jelentéskört, a „globális” világok éledési folyamatát tekinti át Bali János a mítosz és kultúra ősmagyarosított kortársak révén gerjesztett jelentéssrétegében (24–33. o.). A múlt és jelen, valóság és virtuális lét, keresztény államiság és azt is megelőző „ősmagyarság” ebben a tanulmányban izgalmas vetülettel egészül ki: a nemzeti mítosz és a kultúraépítés konvencionális gyakorlatai részint megjelennek már a középkori modernitásban (Árpád-házi uralkodók, geszták, 12–13. századi kompendiumok), majd a historizáló 19–20. századforduló újfajta kultúraképében, végül a posztmodernitás re-vitalizáló szakaszában. Az utóbbi időszak – mint az ősmagyar mítoszhoz kapcsolódó reprezentációk és jelképek populárisá, adott esetekben (szélső)jobbossá váló kisajátítási stratégiái – a mítosz- és kultúraépítés ellensúlyozó szerepével összhangban kifejezetten ellenkultúrává erősödő sajátos megnyilvánulásai (turulemlékművek, nyugatellenes és EU-ellenes, globalizációkritikus nemzeti tónus térnyerése, rovásírás, baranta- és Kurultaj-csoportok éledése, Csodaszarvas-interpretációk, hun–magyar–szkíta ősnép víziói, emlékezetkultusz térnyerése, stb.) nemcsak Európa és a földrész múltjának újraértelmezési törekvéseit tükrözik, de a „fenyegető jövő”

¹¹ A WoW (World of Warcraft) fajok, kasztok és frakciók között zajló számítógépes szerepjátékos közösség és platform. Bővebben itt: http://eu.blizzard.com/en-gb/company/legal/wow_tou.html (letöltés dátuma: 2018. február 18.); valamint FROMANN RICHÁRD (2013): Virtuális közösségek alternatív szabályrendszerei. In BACSÁK DÁNIEL – KRÁMER LILI – SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011–2012*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest, 103–120.

és az „*elérhetetlen múlt*” közé ékelődő jelen kitágítását, határok helyetti spirituális szándékok (paratudományos) prioritását éppúgy hordozzák. A globális keresztény (főként katolikus) vallási szintérrel összhangot nem kereső, sőt azt a multikulturalitás mézesmázával együtt ellentételezni próbáló önszervező gyakorlat persze nem eléggé tud önmaga fogyasztóiségának tudatára ébredni, hisz a világképek, stílusok, életmódváltó gyakorlatok csak részben szolgálgják a mítosz és kultúra hiteles kapcsolatát... Így lesznek „*kortárs ősmagyarok*” a historizmusba átfordult világképek új harcosai, kultuszépítői, miután a spirituális mélystruktúrák átvetőiként, követőiként kívánják önnön kulturális örökségük szelektált rendjét kialakítani.

Az újpogányság kérdésköre és a „*mitikus magyar történelem*” avagy „*új magyar mitológia*” problematikája mint az utóbbi évtizedekben újraélesztett hithagyományok egyik lehetséges és divatos kerete adja témakörét Hubbes László Attila áttekintő elemzésének is (34–54. o.). Írásában az évek óta tartó újpogány szellemiség térhódítását, a táltoshit, az ősvallás és a populáris kultúrába mind mélyebben ágyazódó őstörténeti újraolvasatok jellegzetes vonásait foglalja össze, egyfelől alapkérdések és kulcsfogalmak, másrésztben meg a kortárs mitopoétikus művek, a mai magyar újpogányság szellemi hátszágát adó szinkretikus jelenségegyüttes sajátosságait vázolja fel illő részletességgel. Arra keres választ, hogyan és miért vált a magyar ősvalláskutatásból kortárs társadalmi–vallási mozgalom, amelyben nem a kutatók és forrásfeltárók maguk, hanem valamely „*rekonstrukciós neopaganizmus*” buzgó hívei konstituálták ezt mint a keleti tanok, szaktudományi források, népi hagyománykutatások, egyházi tanítások szintetikus tanrendszerét, melynek legfőbb hordozójává a világháló lett, így kézenfekvően globális tünetei is mutatkoznak, de eszközévé válik a neonacionalista és a nemzet szakralizálását, önérzeti és morális kontextusba ágyazott fölértékelését szorgalmazó naiv hungarizmusnak ugyancsak. A kulcsfogalmak szociálpszichológiai, vallásszociológiai, fenomenológiai, szemiotikai, kommunikációtudományi paradigmáiból eredeztethető párhuzamaival (pl. az etnopogányság etnikai térbe ágyazott öntömjenező és felsőbbbség hirdető volta, a szubverzivitás mindenkori ellenálló, ellenbeszélő természete, a folytonos öngazolás, a szertartásos viták provokálása és kommunikálása, a nemzeti tudat rekonstrukcionista természete a kirekesztés és radikálkonzervatív beállítottság miliójében, az „*igazi kereszténység*” hitvallása a fennálló egyházi intézményesültséggel szemben, a városi és világhálós közösségekre fókuszáltság, a vallás nemzetpolitikai jelentésterbe átemelése, interaktív vála és virtuskodó rítusokká facsarása, stb., lásd 37–40. o.) mind-mind és egyre jobban a hiedelmek és hitelvek rendszeréből az ideológiai tromfolásba átvezető tónusú kommunikáció részeseivé lesznek. Az alternatív mitológiák és szent helyek megnevezésére, kisajátítására irányuló narratívák tértnyerése egyre inkább a misztikus ideológiákat hirdető, online hálózati diskurzusokban teret hódító felületeken válik jellemzővé (pl. írásformák, ábécék, ősműveltségi toposzokra épülő virtuális leigázások, öröklött magyar életrendet és hitet favorizáló agresszió, idealizált hősi kultuszok minimálműveltségi redukciója, „*párthus Jézus*” és „*Pilis szívcsakra*” jellegű víziók szolgálnak az „*évezredes*” tudás hivatott átadóinak, hogy mintegy „*hidat*” építsenek és Igazságot nyilatkoztassanak ki a maguk szellemi összekötő szereptudata révén. Az Arvisura (Igazszólás), a Yongerit apokaliptikus nyelvezetű „*rábaközi titkos sámánok*” révén népszerűsődő tana, a Tamana mint az özönvíz előtti emberiség Hawaii-szigeteki üdvtörténete, vagy más tucatnyi misztikus őstudássugárzó weboldal párban–ellentétben áll a magyar mitológia konvencionális interpretációival, Szent Korona tannal, szakrális földrajzzal, népmesei hősök asztrálmítoszokba átvezetett kulcsfiguráival, „*kirajzásteóriával*” is. Révükön új mitizálódott istenalakok, misztikus fogyasztói piacon megjelenő sok tucatnyi hevületek mind-mind teret és helyet keresnek a mitikus narratívák számára – „*szemben a hivatalos, »állami«, kanonizált narratívákkal*”, a képi és nyelvi, szélesebben a kulturális emlékezetben éltető és működtető hatású kiegészítésekkel egyre fényesebbé váló paradigmaváltás csoportkulturális tükröződéseként.

Hubbes az elmúlt években a legtöbb hasonló tematika egyik legfőbb szakértőjévé lett, különösen a kortárs sámánizmusnarratívák kurrens és még kurrensebben erdélyi térségben elterjedt megjelenésmódjainak átfogó rajzával. Párban Povedák Istvánnal, aki nemcsak a kötet egyik értő szerkesztője, hanem az újpogány szinkretizmus recens tájképének megalapozásával mintegy „keretének” kialakítója is.

Povedák írásában itt a keresztény és újpogány szinkretizmus mindennapi kultúrában és vallási kánonok mellett (pl. keleti filozófiákkal, nemzettörténeti mítoszok kapcsolásával) a kortárs gondolkodásmódok nemzeti identitásban és posztszocialista rekonstrukciós helykeresésben ötvöződő fluiditásaiban megjelenő dimenziókat, szakrális befogadásra jellemzővé vált nyitottságokat tekinti át (55–77. o.). Ha minden, a jelenségekhez kapcsolódó rituális dimenzió bemutatására nem is vállalkozik, amit épp példaként hoz (Magyarok Országos Gyűlése, Kárpát Háza Temploma, Hétboldogasszony Hajléka, Kurultaj, Szűz Mária és a parapszichológia, „Jézus a pártus rabbi”, Arvisura, stb.), abban az individuális konstrukciók és vernakuláris vallási szintézis-keresések brikolázsjellegét, valóságbóli menekülésmódok keresztény–pogány fluid és kompenzációs rituálékba szuszakolt változatait mutatja fel egy eredeti szöveggörnyezetből szertartásosan kiemelt, egyénített és oda visszaillesztett keveredésmód leképeződéseiben. Az ezek mögötti motivációs készlet a katolikus tanrendszer legitimációs bázisán, de a hétköznapi profán valóságából menekülésként értelmezhető, és „középpontjában az újra életre keltett »kitalált« mitológiával” kiegészített ráakódásokat részletezi, melyekben „az új, alulról kiinduló (grassroots movement) társadalmi megújulási igényt” és a szakrális terek eseményeiben kiteljesedő szertartásosságot, szimbólumvilágot és megszemélyesítő törekvést (irredenta többletjelentések, rovásírásos közlésrend, a nemzetvallás szakrális etnikai jegyeivel kiegészített mondandókat) meg kavalkádót látja megnevezhetőnek. Ez „az alapvető újraértelmezés és reinitologizációs folyamat figyelhető meg” a vallási hagyományt a kereszténység előtti képzelt időkbe visszavezető és mindazt újpogány elbeszélésmódokba illesztő narratívák verzióiban, ahol az uralkodó újpogány orientáció nemcsak a katolikus (például a pálos) rend és egyházi szimbólumrendszer históriájának követésében és újraértelmezésében vált érdekeltté, hanem a gyakorlati vallásosság esetében egy „valamennyi dimenziót” ötvözni próbáló önmegújítási stratégiában is. Írásának izgalmas részletei nem pusztán esettanulmányi és szövegszerű részletekben lakoznak, hanem a folyamat és jelenség egész politikai, kulturális, szakrális néprajzi és élményidentitásra alapozott mivoltában is lenyűgöző mixitásként lesz számára kihagyhatatlan elemzési témakörre, a „láthatatlan határok” látványos leképeződésévé.

Csáji László Koppány hasonlóképpen a virtualizálódott határok, az internet és a lokális közösségek vallásantropológiai „sűrű leírásában” a közösségkonstrukciók fogalmi körét veszi nagyítója alá (78–91. o.). A *Belakjuk környezetiünket és az internetet* című írásban a lokalitás vs. hálózatiság, közösségkonstrukciók és kapcsolati térszerveződési folyamatok vallásantropológiai kérdéskörét hozza terítékre, „klikkek-körök-hub-ok” klaszterezettségi, dichotóm kapcsolati köreit és tagsági érzemények („fészkelmengetők”) rendszerezhetőségi relációit vizsgálja át esettanulmányi szinten is, nemcsak teoretikus háttérrel... Farkas Judit a magyar élőfaluhálózati, „megértésen túli” dimenzióit vizsgálja meg áttekintő esettanulmányban, újpogányság, „ökopogányság” ernyőfogalma alatt igen intenzív és megnyerő elméleti és térségi áttekintés alakjában bontja ki tapasztalati miliőben szerzett megfigyeléseit.¹² Értékes írása a pogányság- és a párhuzamos településkutatások

¹² Alighanem az Antroport weboldalán is megtalálható írásában kicsit más kiterjedésben is érintett kérdéskör esettanulmánya lehetett ez..., lásd még https://www.researchgate.net/publication/303769640_Egy_tal_frissen_sult_fank_A_kozosseg_mitosza_a_magyar_okofalvakban_One_plate_of_fresh-baked_nutcake_The_myth_of_community_in_Hungarian_Ecovillages (letöltés dátuma: 2018. február 18.)

számos további leképezése felé vezet tova. Szeverényi Sándor a magyar ponyvairodalom és az őstörténeti motívumokkal ékes nyelvi–vallási–historikus motivációk, stratégiák és történet-felfogások narratív gazdagságát veszi témaköre ürügyeként, a Da Vinci-kód szimbólumkutató szemléletvilágának földidézésével, összeesküvéselméleti és irodalmi toposzvizsgálatok hangsúlyaira is odafigyelve (115–128. o.). Kis-Halas Judit ezután az ezoterizmus és újpogányság kortárs gyógyító apparátusaiban, „szellemsebészetben” és „pszichotronikában” föllelhető értelmezés-folyamatot mutatja be (129–143. o.) New Age, „táltos masszázs”, „égi kapcsolattartók” seregeit, etnokulturális specialisták autentikus „ősiséget és egyedülálló nemzeti sajátosságát” sugalló kommunikatív renaissance vázlatára és esetelemzésére vállalkozva, úgyszintén végtelenül izgalmas közeget választva terepmunkája és témaköre helyszínéül.

Persze, hiába lihegek itt a tudnivalók nyomába..., nincs s nem is lenne épeszű funkcióvállalás a tanulmányok mintegy „kijegyzetelése” – maradjon ez az Olvasók öröme. De nem tartóztathatom magam annak üzenetével: mindez fontos lenne, s immár időszerű is! Merthogy kortárs tudásunk a kortárs ismeretekről akkor marad kortárs, ha beépült tapasztalat, forrásgazdag ismeret-anyag és a modernitással összhangba kerülő olvasati élmény épül mögéje...